

2. HATM-İ NÜBÜVVET VE ÇAĞDAŞ RİSALET İDDİALARI

Recep ÖNAL

İnsanlar Allah'a (c.c.) kulluk üzere yaratılmışlardır ve âhirette bu konuda sorguya çekileceklerdir.¹ Allah Teâlâ, imtihan konusunda insanları yardımsız bırakmamıştır. Rahmeti gereği dünya ve âhîret mutluluğunu kazanmada insanlara rehberlik etmeleri için tarih boyunca her millete peygamberler göndermiştir. Nitekim Kur'an'da, "Andolsun ki biz, her millet için bir rasul gönderdik (وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا)..."² "Her ümmetin bir peygamberi vardır (وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولٌ)..."³ ayetleri bu gerçeği vurgular.

Bu nedenle İslâm dini, Allah'a imandan sonra, bütün peygamberlere aralarında ayırım yapmaksızın inanmayı farz kılmıştır.⁴ Bu emrin bir gereği olarak, peygamberlerin ve getirdikleri kitapların bir kısmına inanıp, diğerlerinin inkâr etmek küfür sayılır.⁵

¹ el-Bakara 2/21, 155–156; Âl-i İmrân 3/186; el-Enfâl 8/28; ez-Zâriyât 51/56; et-Teğâbün 64/15; el-Mülk 67/2.

² en-Nahl 16/ 63.

³ Yûnus 10/47. Ayrıca bkz. Fâtır 35/24.

⁴ el-Bakara 2/285; en-Nisâ 4/150–151.

⁵ Taberî, *Muhtasarı tefsîrû't-Taberî*, VI, 425; Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 351; III, 94-95; IV, 71; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI, 544–545; Reşîd Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, 199. İlk peygamber Hz. Âdem ile son peygamber Muhammed (s.a.v.) arasında sayısını ancak Allah'ın bildiği kadar peygamberler gelip geçmiştir. Kur'an'da yalnız yirmi beş peygamberin adı zikredilir. Söz konusu bu peygamberlerin isimleri şunlardır: Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. El-Yesa', Hz. Zül-Kifl, Hz. Yunus, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed. Bunların dışında bir de Hz. Uzeyr, Hz. Lokman ve Hz. ZülKarneyn'in isimleri geçer ki, bu üçünün peygamber mi yoksa velî mi oldukları ihtilâfıdır. Bazı hadislerde peygamberlerin sayıları zikredilmişse de, bu konudaki hadisler âhâd yoluyla geldiğinden, kesin delil sayılmamıştır. Çünkü peygamberleri bir sayı ile sınırlandırmak, bu sayının dışında kalanları peygamber kabul etmemek sonucuna götürür ki, bunun için kesin delil gerekir. Ayrıca Kur'an'da isminin zikredilmemesine rağmen kendilerinden bahsedilen ve başlarından geçen olaylar anlatılan birçok peygamber vardır. İlâhi bir hikmet gereği ismi anılmayan bu peygamberler, ya bir başka peygamberin yol arkadaşı olarak anlatılmış ya da helâk olma üzere olan bir topluluğun kurtarıcısı olarak zikredilmiştir. en-Nisâ 4/164.

İslam inancına göre peygamberlik, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile sona ermiştir ve ondan sonra da yeni bir peygamber gönderilmeyecektir. Bu husus, ilk dönemlerden itibaren kelimeler literatüründe "**nübüvvet**" bahsi içinde "**hatm-i nübüvvet**" başlığı altında ele alınıp incelenmiştir.

Bu konudaki delillerden biri, dinin Hz. Muhammed ile mükemmelliğe erdiğini ve Allah Teâlâ'nın kullarına din konusundaki nimetini tamamladığını bildiren ayettir:

"...Bugün size dininizi kemâle erdirdim ve size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'a razı oldum (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا)..."⁶

Yine Kur'an-ı Kerim; Peygamberliğin Hz. Muhammed ile sona erdiği, bundan sonra herhangi bir şahsın ortaya çıkıp peygamberlik iddiasında bulunmasının imkânsız olduğunu ve onun getirmiş olduğu İslâm dininin nesh edilemeyeceğini vurgulamıştır:

"Muhammed sizin erkeklerinizden birisinin babası değildir. Fakat Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur (مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ) (النَّبِيِّينَ)." ⁷

Müfessirlere göre ayette geçen "Hz. Muhammed sizden hiçbirisinin babası değildir." ifadesiyle öncelikle Resûl-i Ekrem'in nübüvvet görevine vâris olacak bir oğlunun bulunmadığı vurgulanmakta, böylece insanların ondan sonra babadan oğla intikal edecek tarzda bir peygamberlik beklentisine düşmeleri önlenmektedir.⁸ Yine ayette geçen "**hâtemü'n-nebiyyîn**" terimi Arapça'da "bir işi tamamlayıp sona erdirmek, bir şeyin sonuna damga vurmak, bir yazı veya belgeyi, mühürlemek anlamına gelen "h-t-m" kökünden türemiştir.⁹ "Hâtem" kelimesi Âsım ve Hasan'ın dışında kalan kıraat imamları tarafından "hâtim" şeklinde okunmuşsa da her iki okunuş şeklinde de durum aynıdır.¹⁰ "Hâtime'n-nebiyyîn" şeklinde okunursa "peygamberliği sona erdiren", "hâteme'n-nebiyyîn" şeklinde okunursa "peygamberlerin sonuncusu" anlamını ifade eder. Bu bakımdan ister hâtim, ister hâtem şeklinde okunsun, bu kavram İslâm peygamberinin sonuncu

⁶ el-Mâide 5/3.

⁷ el-Ahzâb 33/40.

⁸ Umeyra, *el-Mezâhibü'l-muâsıra*, 320; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 93.

⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 149; Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 26.

¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 120; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 93; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 317-318.

peygamber olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹¹ Dolayısıyla ayette, "hâtemü'n-nebiyyîn" nitelemesiyle de Hz. Muhammed'in en son peygamber olduğuna, son vahyi tebliğ ettiğine ve kendisinden sonra yeni bir vahyin gelmesinin söz konusu olmadığına dikkat çekilmiştir. Buradan hareket eden kelâm âlimleri de Hz. Peygamberin, hem peygamberlik müessesesini nihayetlendirilip taçlandırılan son peygamber oluşunu, hem de bütün peygamberlerin nübüvvetini tasdik ve tevsik eden "**ilâhî bir mühür**" mesabesinde olduğunu, buna göre yeni bir peygamber beklentisi içinde bulunulmaması gerektiğini özellikle dile getirmişlerdir. Bunun yanında "**hatm-i nübüvvet**"e dolaylı olarak işaret eden ayetlerin sayısı ise yorum farklarına göre kırk ile yüz arasında değişmektedir. Bütün müfessirler konuyla ilgili ayetleri tefsir ederlerken, Hz. Muhammed'in son vahyi tebliğ ettiğini, kendisinden sonra yeni bir vahyin bahis konusu olmadığını vurgulamışlardır.¹² Konuyla ilgili ayet ve hadisler ışığında, Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olduğu, onun getirdiği dinin kıyamete kadar bâkî kalacağı ve bu hususun zarûrât-ı dîniyye arasında yer aldığı konusunda âlimler, görüş birliğine varmıştır. Buna göre Hz. Muhammed'in gelişiyle nübüvvetin sona erdiğine inanmamak veya bu konuda şüphe içinde bulunmak dinden çıkmayı gerektirir. Bilindiği üzere başta Ehl-i Sünnet olmak üzere Mu'tezile, mutedil Şîa ve Hâricî âlimler bu konuda görüş birliği içindedir.¹³

Bununla birlikte İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren hatm-i nübüvvet inancına nasları te'vil ederek doğrudan veya dolaylı olarak karşı çıkan kişiler veya bazı fırkalar da olmuştur. Söz gelimi Şîa'nın en büyük kolu olan İsnâaşeriyeye âlimleri, Hz. Peygamberin son peygamber olduğunu ve ondan sonra yeni bir peygamber gelmeyeceğini prensip olarak kabul etmekle birlikte, imâmeti peygamberliğe kıyas ederek, nübüvvetin bir devamı olarak düşünmek suretiyle hatm-i nübüvvet konusunda Ehl-i Sünnet'ten farklı sonuca ulaşmışlardır. Onlara göre nübüvvet fonksiyon olarak Hz. Muhammed ile bitmiştir. Ancak imamlar hem seçilmişlik hem de yanılmazlık (ismet) vasıflarıyla bir peygamber gibi fonksiyon icra etmektedirler.¹⁴ Onlara göre imâmet, insanların din ve dünya işlerini gözetecek, aralarında zulmü, düşmanlığı kaldıracak, adaleti yerleştirecek olan

¹¹ Yurdagür, "*İslâm Düşüncesinde Hatm-i Nübüvvet*", 305; Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 26.

¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 249, 262; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'id*, 300; Umeyra, *el-Mezâhibü'l-muâsıra*, 320; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 93.

¹³ Yurdagür, "*İslâm Düşüncesinde Hatm-i Nübüvvet*", 310; "*Hatm-i Nübüvvet*", 478.

¹⁴ Nevbahtî, *Kitâbu'l-makâlât*, 88-91, 242.

imamın haiz bulunduğu nübüvvetin devamı bir müessesedir. Bu yüzden insanlığa peygamber göndermek, Allah'a lutuf yoluyla vâcip olduğu gibi, ondan sonra yerine imam tayin etmek de Allah'a vâciptir.¹⁵

Diğer taraftan İslâm'a intisap iddiasında bulunmakla birlikte, bazı inançlarından dolayı küfre düşüklerine hükmedilen ekstrem Şîî gruplar (Gâliyye, Gulat-ı Şîa) da hatm-i nübüvvet ilkesine aykırı inançlar benimsemişlerdir. Onlara göre peygamberlik, kesintisiz devreden bir zincirdir. Bu zincirdeki herbir halka kendinden öncekine nispetle daha değerli, ondan daha üstün derecede ve daha kâmilidir. Gâliyye inancından bir grup olan **Beyâniyye**'nin kurucusu kabul edilen Beyân b. Sem'ân (ö. 119/737) peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Beyân b. Sem'ân, "Bu (Kuran) insanlar için bir beyân, sakınanlar için de bir hidayet ve öğüttür."¹⁶ ayetinden hareketle nübüvvet iddiasını desteklemek için; "Ayette geçen 'beyan' benim, yol gösterici ve öğüt de benim" diyerek bâtinî te'vilde bulunmuştur.¹⁷ Böylece peygamberliğini ilan eden Beyân b. Sem'ân bundan sonra insanlara mektuplar yazarak kendisine imâna davet etmiştir.¹⁸ O, kendisine verildiğini iddia ettiği nübüvvet görevi sebebiyle, Hz. Peygamber'in dininin bir kısmını nesh ettiğini iddia etmiştir.¹⁹

Öbür taraftan Hattâbiyye adlı aşırı bir Şîî fırkanın kurucusu olan Ebü'l-Hattâb el-Esedî (ö. 138/755) ve ona tabi olanlara göre ise bütün imamlar peygamberdir ve her devirde iki peygamber bulunmaktadır. Bunlardan biri konuşan (nâtik) imam, diğeri ise susan (sâmit) yahut nebînin vasîsidir. Ebü'l-Hattâb da kendisine itaat edilmesi gereken bir peygamberdir.²⁰ Bu görüş kısmen değiştir-

¹⁵ Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât*, 19 vd.; Kummî, *Risâletü'l-i'tikâdât-İmâmiyye*, 109-110; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 313. Nübüvvetin sona ermesiyle gelişen olaylar karşısında takip edilmesi gereken yolun tayini konusunda ihtiyaç duyulan bilgilerin "**velâyet-i fakih**" müessesesi yoluyla üretileceğini ve dolayısıyla bu müessesenin nübüvvet çizgisini devam ettirdiğini kabul ederler. Hemadânî, *İslâm'da İmam Ca'fer Sâdık Mezhebi*, 61-62; Yurdagür, "İslâm Düşüncesinde Hatm-i Nübüvvet", 309.

¹⁶ Âl-i İmrân 3/138.

¹⁷ Nevbahtî, *Kitâbu'l-makâlât*, 122-123, 126; Eş'arî, *Makâlât*, 35-36; Bağdâdî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, 180, 198; Şehristânî, *el-Milel*, I, 152-153.

¹⁸ O, bir mektubunda şöyle demektedir: "Bana uyun, selamete erersiniz, dereceniz yükselir, kurtulur ve zengin olursunuz. Çünkü siz Allah'ın nübüvvet ve risâletini nereye vereceğini bilemezsiniz. Resûle düşen ancak tebliğdir." Nevbahtî, *Kitâbu'l-makâlât*, 126, 136; Şehristânî, *el-Milel*, I, 152.

¹⁹ Gölcük, "Beyân b. Sem'ân", 29.

²⁰ Nevbahtî, *Kitâbu'l-makâlât*, 149-150; Eş'arî, *Makâlât*, 41; Bağdâdî, *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, 191-192.

lerek zamanla bütün Bâtinî gruplar ile İsmâiliyye fırkasının temel prensipleri arasında yer almıştır.²¹

Yezidiyye fırkası da nübüvvetin sona ermediği düşüncesini taşıyarak kendisine has bir inanç sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Bu grup da Allah'ın kıyâmete yakın bir zamanda acemlerden bir peygamber göndereceğini, ona semâda yazılmış bir kitabın hepsini birden indireceğini, bu kişinin Hz. Peygamberin şeriatını ve Kur'an'ı terk edeceğini ve onun dininin de Kur'an'da "Sâbiî" olarak zikredilen²² din olacağını iddia etmişlerdir.²³

Hürremiyye'den bazıları da Resûlallah'dan sonra resullerin zaman zaman geleceğini, Allah'ın peygamber göndermesinin ebediyyen kesilmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bunlar peygamberlerin birbiri ardına geleceğine ve peygamber göndermenin kesilmeyeceğine inanmışlardır.²⁴

Söz konusu gruplar tarafından ileri sürülen bu batıl görüşler karşısında İslâm âlimleri, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu gerçeğini özellikle "nebî" kelimesi üzerinde durarak ispatlamaya çalışmışlardır. Onlara göre hatm-i nübüvvet ayetinde "*hâtemü'n-nebiyyin*" ifadesiyle Hz. Muhammed'den sonra bir başka nebînin gönderilmesinin bahis konusu olmadığı belirtilmiştir. Bu bakımdan rasûl de gönderilmeyecektir. Zira nübüvvet, risâleti de içine alan bir müessesedir. Bu sebeple nübüvvet kapısının kapatılmış olması, mantıken ve tabi olarak risâletin de sona ermiş olmasını gerektirmektedir.²⁵ Nasslarda Hz. Peygamberin son peygamber olduğu açıkça ifade edilmesine rağmen, yakın tarihte ve günümüzde de resûl ve nebî lafızları arasında fark gözetip, Hz. Muhammed ile peygamberliğin sona ermediğini iddia eden bazı mezhep ve hareketler ortaya çıkmıştır. Onlar, bu iddialarına zemin bulabilmek için nebî ve rasûl lafızları arasında fark olduğuna dikkat çekmişlerdir. Risaletin değil nübüvvetin son bulunduğunu, dolayısıyla risaletin kıyamete kadar devam edeceğini, yeni resullerin gönderileceğini ileri sürmüşler ve bu görüşlerini de söz konusu Ahzâb 33/40. ayetle temellendirmeye çalışmışlardır.²⁶

Bu iddia sahipleri arasında dikkat çeken en önemli gruplardan biri Bahâîlik

²¹ Yurdagür, "*İslâm Düşüncesinde Hatm-i Nübüvvet*", 309.

²² el-Bakara 2/62.

²³ Eş'arî, *Makâlât*, 115; Şehristânî, *el-Milel*, I, 133.

²⁴ Eş'arî, *Makâlât*, 317.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 296–297; IV, 123–124; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'id*, 300.

²⁶ Karadeniz, "*Nübüvvet ve Vahiy*", 351.

(Bâbîlik)'tir.²⁷ Bahâîler, Hz. Peygamberin "hâtemü'n-nebiyyin/nebîlerin sonuncusu" olduğunu, bununla birlikte en son resûl olmadığını dolayısıyla tekrar resûllerin gelebileceğini iddia etmektedirler. Onlara göre, Hz. Peygamber sadece nebîlerin sonuncusudur, resûllerin sonuncusu değildir. Bu yüzden Allah'ın resuller göndermesi mümkündür. Bu iş, Hz. Âdem'den bu yana gelen tüm peygamberlerin Bahâ'nın peygamberliğini müjdelemek için devam etmektedir.²⁸

Bu fırkanın kurucusu Mirza Ali Muhammed Rızâ eş-Şirâzî (ö. 1850), önce kendisini beklenen mehdî olarak ilan etmiştir. Ardından kendisinin zuhuru ile nübüvvetin sona erdiğini ve kendisine indirildiğini iddia ettiği *el-Beyân* eserinin de Kur'an-ı Kerim'i nesh ettiğini ileri sürmüştür.²⁹ Bu çerçevede o, Hz. Muhammed'in dininin hükümlerini geçersiz kıldığını, vahyin kesintisiz devam ettiğini ileri sürerek Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olduğunu inkâr etmiştir.³⁰ Bâtîniyye fırkasının çağdaş temsilcilerinden biri sayılan bu ekolün "hâtemü'n-nebiyyîn" ibaresini kendi arzuları doğrultusunda yorumlamaları bile kendi içinde tutarsızdır. Çünkü bundan "nebîlerin sona erdiği, resullerin sona ermediği" anlaşılacak olursa, nebîliğin risâletten daha umûmî olduğu düşüncesinden hareketle, nebîlikten mahrum kalmış bir elçiliğin ancak terim anlamının dışında kullanılmasının mümkün olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu bakış açısı kavramları kendi emelleri doğrultusunda yorumlamaktan başka bir değere sahip değildir. Saymış olduğumuz bu görüşleri nedeniyle İslâm âlimleri tarafından tekfir edilmiş, bunların tamamen İslâm'ı yıkmak, müslümanlar arasında anarşi ve dinsizliği yaymak kastıyla ortaya çıktığı ifade edilmiştir.³¹

Bahâîlerin görüşlerine benzer iddialar, yakın tarihte ortaya çıkan Kâdiyâniyye fırkası tarafından da dile getirilmiştir. Kâdiyâniyye, Hz. Muhammed'in son resûl değil, son nebî olduğunu ileri sürerek kurucularının peygamber olduğu fikrini ortaya atmıştır.³² XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da ortaya çıkan

²⁷ **Bahâîlik**, görüşleri itibarıyla İslâm kültürüne dayanmakla birlikte, İslâm dairesinin dışında bir mezhep olarak kabul edilir. Sömürgeciliğin desteğiyle İslâm akâidini bozmak, müslüman birliğini dağıtmak, onları dinin esaslarından uzaklaştırmak için ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bk. Fığlalı, *Bâbîlik ve Bahâîlik*.

²⁸ Ebû Zehrâ, *Mezhepler Tarihi*, 226; Fığlalı, *Bâbîlik ve Bahâîlik*, 62.

²⁹ Fığlalı, "Bahâîlik", 467; *Çağımızda İ'tikâdî İslâm Mezhepleri*, 216 vd.; Yurdagür, *İslâm Düşüncesinde Hatm-i Nübüvvet*, 310.

³⁰ Ebû Zehrâ, *Mezhepler Tarihi*, 232; el-Cühenî, *Çağdaş Fikir Akımları*, 20.

³¹ Ebû Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 232; Fığlalı, *Bâbîlik ve Bahâîlik*, 64-65; Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, 28.

³² İlhan, "Hatmü'n-Nübüvve Açısından Nebî-Resûl", 70; Karadeniz, "Nübüvvet ve Vahiy", 351.

bu fırka Hind Yarımadası'nda İngiliz sömürsünün sürmesine hizmet etmiştir. Mirza Gulâm Ahmed Kâdıyânî (ö. 1850), önce kendisinin vaad olunan mesîh ve mehdî olduğunu ileri sürmüştür. Sonraki aşamada ise kendisini cüz'î nübüvvet (muhaddeslik) noktasına kadar ulaştırarak hatm-i nübüvvet inancını zedeleyecek bazı anlayışların doğmasına sebep olmuştur.³³ Gulâm Ahmed, nebîliğini ilan etmiş, bunun Resûl-i Ekrem'in hâtemü'n-nebiyyîn oluşunu zedelemeyeceğine bazı süslü nitelemelerle ve dolambaçlı ifadelerle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre kendisinin nübüvveti, yeni bir şeriat getirmeyen bir muhdeslikten ibarettir.³⁴

Görüldüğü gibi Kâdıyânîlik, peygamberliğin Hz. Muhammed ile son bulmayı devam ettiğini, zarurete ve ihtiyaca binaen Allah'ın her an resûl gönderebileceğini iddia ederek, Gulâm Ahmed'in resûl olduğunu kabul etmiştir. Cebrâil'in Gulâm Ahmed'e vahiy getirdiğini, kendisine indirilen kitabın adının *Kitâb-ı mübin* olduğunu ve onun nebîlerin en üstünü ve faziletlisi olduğunu iddia etmişlerdir.³⁵ Kısa süre içinde Hint alt kıtası dışında dünyanın çeşitli bölgelerinde tanınarak taraftar bulan bu hareket, müslüman bilginler tarafından klasik anlamda bir İslâmî mezhep olmaktan çok, İslâm dışı bir azınlık olarak değerlendirilmiştir.³⁶

Bahâîlik ve Kâdıyânîliğin bu tür batıl görüşleri günümüz Türkiye'sinde İskender Erol Evrenesoğlu gibi bazı şahıslar tarafından da dile getirilmekte ve savunulmaktadır. Evrenesoğlu'na göre Hz. Peygamber resullerin sonuncusu (hâtemü'r-rusul) değil nebîlerin sonuncusu (hâtemü'l-enbiyâ)dur. Her resûl peygamber değildir. Evrenesoğlu bu yorumuyla kendisinin resûl olduğu iddiasını temellendirmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan Evrenesoğlu resûl ile peygamber arasında fazla bir fark olmadığını da iddia etmektedir. Ona göre peygamberle resûl arasındaki tek fark, peygambere hikmetin ötesinde bazı şeyler öğretme

³³ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 236; Cühenî, *Çağdaş Fikir Akımları*, 167; Fırlalı, *Kâdıyânîlik*, 41 vd.

³⁴ Umeyra, *el-Mezâhibü'l-muâsıra*, 316, 327; Fırlalı, *Çağımızda İ'tikâdî İslâm Mezhepleri*, 209. Gulâm Ahmed 1902 Ekimi'nde Amritsar'da toplanan konferansta, Allah'ın nebîsi olduğunu ilan etmek için kaleme aldığı *Tuhfetü'n-nedve* adlı kitabında: "...Size anlattıklarım Tevrat ve Kur'an gibi sağlam bir yolla gelen Allah'ın kelâmıdır. Ben bir peygamberim. Gölge ve görüntüm Allah'ın peygamberlerinin bir uzantısıdır. Her müslümanın dinî işlerde bana itaat etmesi gerekir. Her müslümanın bana iman etmesi vâciptir..." diyerek Allah'ın "zillî" ve "burûzî" (yeni bir şeriat getirmeyen) bir nebîsi olduğunu ileri sürer. Fırlalı, *Kâdıyânîlik*, 58.

³⁵ Cühenî, *Çağdaş Fikir Akımları*, 168 vd.; Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, 238; Fırlalı, *Kâdıyânîlik*, 144.

³⁶ Daudî, "*Hatm-i Nübüvvet*", 483.

yetkisinin verilmesidir.³⁷

Evrenesoğlu, bu görüşünü özellikle Ahzâb 33/40. ayetiyle delillendirmeye çalışmaktadır. Ona göre bu ayet, resûl ile nebî arasında ayırım yapmakta, Hz. Muhammed'in resûllerin değil, nebîler'in sonuncusu olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle Allah Teâlâ, ayette Hz. Peygamber'den sonra başka resûllerin geleceğini belirtmiştir. Bu ayetin dışında Evrenesoğlu, Âli İmrân 3/81, Duhân 44/10-14 ve Furkân 25/27-30 ayetlerini de delil olarak kullanmıştır.³⁸

Hatm-i nübüvvet konusu tasavvufî akınlar tarafından da ele alınıp incelenmiştir. Bazı Sûfiler, nübüvvetin sona ermesini te'vil ederek, sadece teşrî nübüvvet kısmının sona erdiğini söylemişlerdir. Velîlerin de hâtem olacağı fikrini iddia etmişlerdir.³⁹ Sûfilerin nübüvvetin son bulmasını **nübüvvet-i velâye** olarak adlandırmalarını, kendilerinin de bir çeşit nübüvvet'e sahip olduklarına kapı aralamak için bu şekilde yorumladıkları düşünülebilir. Aslında bu görüşün temeli velînin nebîden üstün olup olmadığı tartışmasına dayanmaktadır. "**Hâtemü'l-evliyâ**" meselesini ilk kez gündeme getiren Hakîm et-Tirmizî'ye (ö. 320/932) göre nasıl bir hâtemü'l-enbiyâ varsa bir de hâtemü'l-evliyâ (son velî) vardır. **Velîlik** de peygamberlik gibi kesbî olmayıp **vehbîdir**. İlâhî bir lütuftur. Peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi insanlara tebliğ etme görevi olmasına karşılık; velayetin, nebîler tarafından haber verilen bu ilâhî hakikatleri bizzat yaşamak ve yaşatmak gibi görevleri bulunmaktadır. Bundan dolayı peygamberler mûcize gibi delile ihtiyaç duymalarına rağmen, velîliğin böyle bir delile ihtiyacı yoktur.⁴⁰ Peygamberlerin birbirine üstünlüklerinden hareket eden Tirmizî, velîler arasında da böyle bir derecelenme bulunduğu sonucuna ulaşmakta, bunu "*İnsanlar uyar! İnananlara da Rabb'leri katında yüksek makamlar bulunduğunu müjdele!*"⁴¹ ayetine dayanarak delillendirmeye çalışmaktadır.⁴² Hatm-i velayet görüşünü savunan sûfilere göre **velayet, nübüvvetin bätınıdır**. Nübüvvetin zâhiri, dinî hükümleri ve şeriatı haber vermek, bätını ise haber verilenleri bizzat yaşamak ve bu suretle nefislerde tasarrufta bulunmaktır. Haber verip tebliğ etme bakımından nübüvvetin zâhiri bitmiştir. Ancak, semâdaki ilâhî kemâlin yeryüzüne yan-

³⁷ Evrenesoğlu, *İktihâs Dergisine Tekzib*, 11; İlhan, "Hatmu'n-Nübüvve Açısından Nebi-Resûl", 71.

³⁸ Bkz. www.kurantefsiri.com/kuran/ahzab-suresi-ayet-40-kurantefsiri.aspx; www.imamiskenderalim-ihr.com/kitaplari/yeter!_soz_allahindir_-_iftiralara_cevaplar_rhS.aspx (17.05.2017).

³⁹ Hâkim et-Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ*, 336, 506; Ayrıca bk. Afifî, *et-Tasavvuf*, 101, 106.

⁴⁰ Hâkim et-Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ*, 336-337; Krş. İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, 48-49, 178-180.

⁴¹ Yûnus 10/2.

⁴² Hâkim et-Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ*, 161-162, 336-337, 506.

sıması olarak kabul edilen velîlerin tasarruf görevleri sürmektedir. Bu nedenle nübüvvet müessesesi, velayet şeklinde devam etmektedir.⁴³

Hâkim et-Tirmizî'nin velîlik konusunda ortaya koyduğu görüşler, kendisinden sonraki mutasavvıfları geniş ölçüde etkilemiş, özellikle İbn Arabî (ö. 638/1240), onun bu nazariyesine büyük önem vermiştir.⁴⁴ İbn Arabî'ye göre bu konuda kaydedilmesi gereken ilk husus, '**velî**'nin ilâhî isimlerden biri olduğudur. Bu yönüyle velî hem nebîden hem de resûlden farklıdır. Çünkü nebî ve resûl kelimeleri ilâhî isimlerden değildir. Bunlar beşerî varlıklara has isimlerdir. Velî ise Allah'ın ismi (sıfatı) dir. Bu özelliğinden dolayı da mânevî mertebelerin en yükseği velayettir.⁴⁵ İbn Arabî bu konuda şöyle der: "Allah bizzat nebî ve resûl adlarıyla kendisini vasıflandırmadı. Fakat kendisi için velî adını kullandı ve bu isimle kendisini vasıflandırdı."⁴⁶

İbn Arabî'ye göre resûllük ve nebîlik zamanla sona erdiği halde velîlik zamanla sona ermez. Çünkü velîlik Allah hakkında mârifet sahibi olmaktır. Allah hakkında mârifetin (bilginin) sonu yoktur. Velîlik peygamberlerin hakka dönük yönü, peygamberlik ise halka dönük yönüdür. Peygamberler şer'î bilgileri melek (Cebrâil) vasıtasıyla Allah'tan aldıkları halde, ister peygamber olsun ister olmasın velîler bilgilerini hâtemü'l-evliyâ'dan miras yoluyla alırlar. O da bunu tüm ilim ve mârifet feyzan kaynağı olan **Hakikat-i Muhammediye**'den miras yoluyla alır.⁴⁷ Hz. Muhammed'den sonra şeriat getiren hiçbir nebî olmayacaktır. Nübüvvet zinciri, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed ile son bulmuştur. Hz. Peygamberden sonra artık devir, İbn Arabî'nin "**Nübüvvet-i Amme**" dediği yeni bir şeriat vaz'ının bulunmadığı devirdir ki bu da velayetten başka bir şey değildir.⁴⁸

Daha önce ifade edildiği üzere hatm-ı nübüvvet konusunda mânası apaçık olan ve hiçbir şekilde te'vil edilme imkânı bulunmayan naslar mevcuttur. Nitekim İslâm dininin doğuşundan zamanımıza kadar geçen süre içinde Kur'an ve sünnet'e gönülden bağlı olan bütün müslüman âlimler, Hz. Muhammed'in geli-

⁴³ Hâkim et-Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ*, 337, 506; İbn Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, 48-49; Afîfî, *et-Tasavvuf*, 103.

⁴⁴ Bereke, "*Hâkim et-Tirmizî*", 197.

⁴⁵ Afîfî, *et-Tasavvuf*, 264 vd.; Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, 148, 151; Karadaş, "*İbnü'l-Arabî*", 518-519.

⁴⁶ İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, 178.

⁴⁷ İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, 47, 179; Karadaş, "*İbnü'l-Arabî: İtikadî Görüşleri*", 518.

⁴⁸ İbn Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, 47, 49, 178-179; Hâkim, *el-Mu'cemu's-Sûfî*, 502-504.

şikle nübüvvet ve risâlet müessesesinin sona erdiğine, tebliğ ettiği dinin de kıyâmete kadar geçerli olacağına inanmayı, İslâm akâidi içinde yer alan temel bir ilke olduğunu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu tür temel ilkelerin inanılması zarûrât-ı diniyye arasında bulunduğu belirtmişlerdir.⁴⁹

Çağdaş İslâm bilginleri, nübüvvetin Hz. Muhammed'le sona ermesine aklı deliller de serdetmişlerdir. Buna göre tarih boyunca insanlık âlemi nübüvvetin başlangıcından sona ermesine kadar kademe kademe bir evrim geçirmiştir. İslâm, bu gelişme merhalesinin son basamağında yer alır. O, en mükemmel dindir.⁵⁰ Dolayısıyla yeni bir dine ve ilahî vahye gerek yoktur.

Ayrıca, son peygamber Hz. Muhammed'in öğretisi canlılığını sürdürmekte olup bütünüyle muhafaza edilmiş ve titizlikle korunmuştur. İnsanlığa sunduğu irşatları eksiksiz ve kusursuzdur. Din ikmal edilmiştir ve eksiklik mazeretiyle yeni bir peygamberin gelmesine hiçbir sebep yoktur:

"...Bugün size dininizi kemâle erdirdim ve size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'a razı oldum (الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمْ) (الإسلام ديناً)..."⁵¹

İslâm'ın mesajı evrenseldir. Hz. Muhammed'in mesajı belirli bir halk, yer veya dönem için değildir. O cihan peygamberi yani bütün insanlığa hakikat elçisi olarak gönderilmiştir.⁵² Mâtürîdî, " *De ki, ey insanlar! Ben Allah'ın sizin hepinize gönderdiği bir elçisiyim (فَلْيَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا)*..."⁵³ ayetine dayanarak, Hz. Peygamber'in risâletinin, daha önce gelip geçen peygamberlerin aksine, genel bir anlam ifade ettiğini, Hz. Muhammed'in beyaz, esmer, siyah veya kızıl yeryüzündeki bütün insanlara peygamber olarak gönderildiğini söylemektedir.⁵⁴ Ayrıca "[*Ey Muhammed*] *biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik (وَمَا (أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ)*..."⁵⁵ ayetinden hareketle de "âlemlere rahmet" sözünün, insan-
cin, varlıklar âleminde yaşayan her canlıyı içine aldığını ve onların tümüne Hz.

⁴⁹ Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, 282.

⁵⁰ Fazlurraman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 148-149.

⁵¹ el-Mâide 5/3.

⁵² el-En'âm 6/19; el-Ârâf 7/158; el-Furkân 25/1.

⁵³ el-Ârâf 7/158.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 296-297.

⁵⁵ el-Enbiyâ 21/107.

Muhammed'in peygamber olarak gönderildiğini ifade etmektedir.⁵⁶ Hz. Muhammed'in getirdiği şeriat ve hükümler de kıyâmete kadar yürürlükte kalacaktır. Ehl-i sünnet'in bu konudaki genel görüşü bu doğrultudadır.⁵⁷

Hatm-i nübüvvet konusu hadis literatüründe de geniş bir şekilde yer almıştır. Hadis kaynaklarının bir kısmı, Hz. Peygamberin bu sıfatıyla ilgili hadisleri "**hâtemü'n-nebiyyîn**" başlığı altında toplamıştır.⁵⁸ Hz. Peygamber nübüvvet zincirinin son halkası olduğu hususunda bizzat kendisi pek çok hadisinde dile getirmiştir. Bunlar arasında onun peygamberler zinciri içindeki mevkinin ve kendisinden sonra başka bir peygambere ihtiyaç kalmadığını temsilî izah metoduyla açıklayan şu hadis oldukça dikkat çekicidir:

*"Benimle peygamberlerin misâli, bir kerpiç hariç diğerlerini tamamlayan adamın misâli gibidir. İnsanlar o eve giriyorlar ve taaccüb ederek, keşke şu tuğla da olsaydı, diyorlar. İşte ben o kerpiç konumundayım. Geldim ve peygamberliği sona erdirdim."*⁵⁹

Dolayısıyla hatm-i nübüvvet dair hadisler de Hz. Peygamber'in gelişiyile nübüvvetin sona erdiğine aykırı düşen bir inancı benimsemeye imkân vermeyecek kadar açıktır. Buna göre Kur'an ve sünnete iman eden herkesin Hz. Muhammed'den sonra bir peygamber gelmeyeceğine kesinlikle inanması gerekir.⁶⁰ Hz. Muhammed'den sonra adı ve sıfatı ne olursa olsun nebevî vahye mazhar olacak herhangi birinin gelmeyeceği anlamına gelen "hatm-i nübüvvet" inancının İslâmın birlik ve bütünlüğünün vazgeçilmez esasları arasında yer aldığı hiçbir zaman unutulmamalıdır. Bütün müfessirler başta Ahzâb sûresindeki ayet olmak üzere, konuyla ilgili ayetleri tefsir ederken, Hz. Muhammed'in son vahyi tebliğ ettiğini, kendisinden sonra yeni bir vahyin gelişinin bahis konusu olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca konuyla ilgili bazı nasları bir takım zorlamalarla, Hz. Muhammed'den sonra onun mührünü taşıyan bir nebînin gelebileceği ve nübüvvetin onun ayak izlerini takip edenler için devam edebileceği şeklinde yorumlamak, İslâm akâidi açısından son derece tehlikeli olan bazı görüşlere ortam hazırlamaktan başka bir anlam taşımamaktadır.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 296-297; IV, 123-124; Benzer yaklaşımlar için bkz. Taberî, *Muhtasaru tefsîrî't-Taberî*, IV, 1863; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 583; XIV, 271.

⁵⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 245 vd. Teftâzânî, *Şerhu'l-'akâ'id*, 300; Zebîdî, *İthâfü's-sâde*, II, 319.

⁵⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 296; II, 398; III, 79, 248; Buhârî, "Menâkıb", 18; Müslim, "İmân", 327.

⁵⁹ Buhârî, "Enbiyâ", 50; Müslim, "Fezâ'il", 20-23; Tirmizî, "Siyer", 5.

⁶⁰ Zebîdî, *İthâfü's-sâde*, II, 317.

Ayrıca çeşitli zamanlarda peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanlar, bu iddialarını kanıtlayamamışlar, bu yüzden de ciddiye alınmamışlar ve yalancı veya sahte peygamber (mütenebbî) diye isimlendirilmişlerdir.

Netice olarak, Allah Teâlâ'nın insanlara Hz. Âdem'den Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ da dahil Hz. Muhammed'e kadar gönderdiği bütün peygamberler haktır. Bunların sonuncusu, Hz. Muhammed'dir. Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in Allah'ın resûlü olup nebîlerin sonuncusu olduğunu,⁶¹ dinin tamamlandığını, insanlar için din olarak sadece İslâm'ın kabul edileceğini,⁶² İslâm'dan başka din arayanların âhirette hüsrana uğrayacağını ve isteklerinin asla dikkate alınmayacağını,⁶³ Kur'an-ı Kerim'in tahrife uğramaktan korunacağını,⁶⁴ Hz. Muhammed'in bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini⁶⁵ haber vermektedir.

Hz. Muhammed'in peygamberliği, evrenseldir. Bu evrensellik iki anlama gelmektedir:

İlk olarak o, bütün insanlara ve cinlere gönderilmiştir.

İkinci olarak O, hâtemü'n-nebî'dir; ondan sonra hiçbir peygamber gelmeyecektir. Onun getirdiği şeriat de hiçbir şekilde nesh edilemeyecek, kıyamete değin Allah katında geçerli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bereke, Abdullah (1997), "Hâkim et-Tirmizî", *DİA*, XV, ss. 196-199.
 Affî, Ebü'l-Alâ (1996), *et-Tasavvuf*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul.
 Bağdâdî, Abdülkâhir (2005), *İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, trc. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara.
 Bilmen, Ömer Nasûhi (2000), *Muvazzah İlm-i Kelâm*, İstanbul.
 Cühenî, Manî b. Hammad (ts.), *Çağdaş Fikir Akımları*, trc. H. Fehmi Ulus, İstanbul.
 Daudî, Khalid Zafarullah, (1997), "Hatm-i Nübüvvet", *DİA*, İstanbul, XVI, ss. 479-484.
 Ebû Zehrâ, Muhammed (1996), *Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya, İstanbul.
 Elmalılı, M. Hamdi Yazır (1995), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Ankara.
 Eş'arî, Ali b. Ebü'l-Hasan (2005), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, trc. Mehmet Dalkılıç, İstanbul.
 Evrenesoğlu, İskender Erol (ts. a), *İktihâs Dergisine Tekzib*.
 _____ (ts. b), *Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim, Lafzı ve Ruhu*.
 Fahreddin Er-Râzî (2002), *Mefâtihu'l-gayb*, trc. Suat Yıldırım v.dğr., İstanbul 2002.

⁶¹ el-Ahzâb 33/40.

⁶² el-Mâide 5/3.

⁶³ Âl-i İmrân 3/85.

⁶⁴ el-Hicr 15/9.

⁶⁵ el-En'âm 6/19; el-Ârâf 7/158; el-Furkân 25/1; Sebe' 34/28.

- Fiğlalı, Ethem Ruhi (1996), *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul.
- _____ (1991), "Bahâîlik", *DİA*, İstanbul, IV, ss. 464-468.
- _____ (1994), *Bâbîlik ve Bahâîlik*, Ankara.
- _____ (1986), *Kâdiyânîlik*, İzmir.
- Gölcük, Şerafeddin (1992), "Beyân b. Sem'ân", *DİA*, VI, İstanbul, VI, ss. 28-29.
- Hakim, Suad el-(2004), *el-Mu'cemu's-sûfi el-hikmetü fi hudûdi'l-keleme*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul.
- Hemadânî, A. Sabiri (1974), *İslâm'da İmam Ca'fer Sâdık Mezhebi*, trc. Y.Kenan, İstanbul.
- İbn Arabî, Muhyiddin (2003), *Fusûsü'l-Hikem*, trc. M. Nuri Gencosman, İstanbul.
- İlhan, Mehmet (2010), "Hatmu'n-Nübüvve Açısından Nebi-Resül Farkına Bir Bakış", *EKEV*, Yıl: 14 Sayı: 42, ss. 69-82.
- İsfahânî, Râğıb (2002), *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, Beyrut.
- Karadaş, Cağfer (1999), "İbnü'l-Arabî: İtikadî Görüşleri", *DİA*, İstanbul, XX, ss. 516-520.
- Karadeniz, Osman (2012), "Nübüvvet ve Vahiy", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban A. Düzgün, Grafiker Yay., Ankara.
- Kummî, Şeyh Saduk el-(1978), *Risâletü'l-İtikâdîl-İmâmiyye*, trc. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara.
- Kurtubî, Ebu Bekr (2001), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, trc. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul.
- Massignon, Louis (2006), *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, trc. M. Ali Ayni, İstanbul.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr (2009), *Kitâbü't-tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara.
- _____ (2004), *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, I-V, Beyrut.
- Nevbahî, Hasan b. Mûsâ (2004), *Kitâbu'l-makâlât*, trc. S. Hizmetli v.dğr., Ankara.
- Fazlurrahman (1996), *Ana Konularıyla Kur'an*, trc. Alparslan Açıkgenç, Ankara.
- Reşîd Rızâ, Muhammed (1991), *el-Vahyü'l-Muhammedî*, trc. Salih Özer, Ankara.
- Şehristânî, Abdülkerîm (ts.), *el-Milel ve'n-nihal*, nşr. Fehmî Muhammed, I-III, Beyrut.
- Şeyh Müfid, Muhammed b. Nu'mân (1993), *Evâ'ilü'l-makâlât*, Tahran.
- Taberî, Ebû Ca'fer (ts.), *Muhtasarı tefsîrüt-Taberî*, trc. Mehmet Keskin, İstanbul.
- Teftâzânî, Sa'deddin Ömer et-(1991), *Şerhu'l-'Akâ'id*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul.
- Tirmizî, Hâkim (1985), *Hatmü'l-evliyâ*, nşr. Osman İsmail Yahya, Beyrut.
- Umeyra, Abdurrahman (ts.), *el-Mezâhibü'l-muâsıra ve mevkifü'l-İslâm minha*, Beyrut.
- Yavuz, Salih Sabri (ts.), *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, İstanbul.
- Yurdağür, Metin (1997), "Hatm-i Nübüvvet", *DİA*, İstanbul, XVI, ss. 477-479.
- _____ (1997), "İslâm Düşüncesinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi", *MÜİFD*, Sayı: 13-15, İstanbul.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ (2002), *İthâfû's-sâde*, nşr. M. Ali Beyzavî, I-X, Beyrut.